

◆ ספרים

הוצאת ספר במהדורה חדשה

בחסדי ד' נתרבו היום ספרים ישנים שיוצאים במהדורה חדשה, בסדר ברור ובהיר ולאף בתוספת הגהות ומראי מקומות, ויש בכך תועלת רבה ללומדים וריבוי תורה בעם ישראל.

שאלו את רבנו בעניין ספר של דרשות שרצו להדפיס מבעל ה'נחלת דוד', והמו"ל רצה להוציא רק קטעים מסוימים שבחר מתוך הספר.

אמר רבנו: רבי יהושע העליר היה תלמידו, היה בעל דרשן גדול ובעל מוסר, והוא כותב שאופן הדרוש למד מה'נחלת דוד'.

ה'נחלת דוד' היה דרשן גדול, אפילו שהיה לו קשה לדרוש בפה, אבל בכתב הוא היה דרשן גדול, יש לו דרשות יפות מאוד. זה ספר גדול. הוא אמר לי שזה הרבה דרשות, והעולם לא מסתכל בזה. בגלל שאין את זה, זה נדפס לפני מאה חמישים שנה מסתמא.

אז אני אגיד לו שידפיס את זה רגיל, ומראי מקומות אני גם כן רואה שרוצה להכניס. המחבר יהיה לו טענות למה משמיטים ממנו. הוא היה אדם גדול מאוד, הוא היה רב במינסק, מתלמידי רבי חיים וולאז'ינער הכי טובים, הוא וה'משכנות יעקב'. יש אומרים שלא היה תלמיד, אלא היה כתלמיד-חבר. בספרו על בבא מציעא הוא מביא את רבי חיים וולאז'ינער, הוא היה גאון גדול.

ומה עם לעשות כותרות, זה מותר לו? שיעשה בצד. הספר 'עולת שלמה' הדפיס רבי אברהם גולד, ושם בספר יש תשובות גם כן, ושאל את הסטייפלר אם להדפיס גם כן

את התשובות, ואמר לו שלמחבר יהיה טענות למה לא הדפסת את התשובות, הוא הדפיס עם התשובות. למה להדפיס בלא התשובות, הרי הוא רוצה שהתשובות גם כן יתקבלו בלימוד. זה לא כזה הבדל גדול, זה יעלה עוד כמה אגורות, זה כדאי.

♦ ♦ ♦

בימינו הרבה פועלים לחדש מהדורות של מחברים קדמוניים, ולפעמים יש חלקים שהמוציאים לאור חושבים להשמיט מן הספר. היה פעם מעשה שהוציאו את הספר 'מנוחה וקדושה' עם השמטות בטענה שאינם לרמה של דורנו. והפריע הדבר לרבנו מאוד, והזכיר כמה מהקטעים שהושמטו שהם מלאי חיזוק לדורנו. ופעם היה אחד מהמוציאים לאור אצל רבנו, ושאל את רבנו ששמע שיש לו ביקורת על זה שהשמיט, השיבו רבנו: למחבר יש טענה עליך למה השמטת מספרו, ולכן תשובת המשקל תדפיס מהדורה נוספת שבה אין שום השמטה, ואכן כך עשה.

ההדרת ספרי הראשונים

בדורות האחרונים זכה כלל ישראל לההדרת כתבי יד של הראשונים נוחם עדן. מלבד זאת, נתברך דורנו באפשרות להנגיש את הדברים בהדפסות הנקיות מכל טעות, ובתוספת ביאור בצורה השווה לכל נפש.

רבנו דיבר על מה שזכה דורנו באפשרות לההדיר ספרי קדמונים, ואמר: אחד רוצה לעשות מהראשונים ספר 'שיטה מקובצת' חדש, חוץ ממה שכבר כתוב בשיטה מקובצת. פלוני מדפיס את זה, וביקש שאני אכתוב כמה מילים, מפני שעוד אחד הולך לעשות את זה, והשני יטען שהקדים אותו, לכך רוצה שאני אכתוב שראיתי את זה בתשנ"ט כדי שיוכל לטעון שהוא קודם. הכול פרנסה.

אני אומר כל פעם שנס שכלל ישראל אוהבים כסף, כמעט כל הספרים הדפיסו לאחרונה מחדש, אפילו ספרים שלא היה להשיג, ולמה הדפיסו את זה.

החפץ חיים הדפיס 'אסיפת זקנים' על קדשים, ו'גבורת ארי', והוא לא עשה בשביל כסף, ואולי אף נכנס לחובות מזה, אבל היום מדפיסים ועושים כסף. נס שאוהבים כסף, או שצריך כסף. הספרים נהיו הרבה יותר נוחים להשתמש, ויותר מושך ללמוד בהם.

למשל הרמב"ם שהדפיס רבי שבתי פרנקל הוא לא הרוויח מזה, זה עלה לו מיליונים, הוא העסיק הרבה אברכים. הוא אמר לי פעם שבגלל שאין לו ילדים הוא רוצה

שיישאר לו זכר, זה עשה שינוי בכל הישיבות. הוא עשה דבר גדול. הוא היה פעם עשיר גדול ונהיה עני, כל הכסף שלו הוא השקיע בזה. הוא מיוחס גם כן, הוא יהודי חשוב. הרמב"ם יכיר לו טובה על זה, העולם משתמש הרבה ברמב"ם שלו.

והזכיר רבנו גם את ההדפסה של ש"ס וילנא: פעם למי היה ש"ס וילנא, בודדים, היום אין ש"ס אחר רק וילנא. פעם עוד היה לילדים ש"ס אחר, היום אין כלום רק וילנא. וגם כן אותו דבר למשפחת ראם יש זכות גדולה. כך חיים, לכו והתפרנסו זה מזה. זה מדפיס את הספר, וזה יש לו הנאה, ואם כן למדפיס מגיע הכרת הטוב. חסידים אומרים שזכות גדולה היא ללמוד דווקא בסלאוויטא. למי יש היום ש"ס סלאוויטא? זה לא נמצא, ואפילו אם יש זה יקר.

עוד בעניין ההדרת ספרים

אמר פעם רבנו: הסטייפלר היה אומר על ספרי המהרא"ל צינץ שיש בזה סגולה להדפיס, אולם בזמן האחרון זה לא מועיל. ואמר הסטייפלר שזה מכיוון שלא משתמשים היום עם הספרים, ואין חשיבות להדפסת ספרים שמונחים בארון.

הוא היה גאון עצום, אבל את הספרים פחות מצוי שרגילים ללמוד. יש היום עניין להדפיס את זה? יש ב' סיבות להדפיס את הספרים: א' שהוא אומר שיהא מליץ יושר למדפיס אם יהא לו זכות, ואם כן צריך זכויות לפני שמדפיסים. וב' כדי שילמדו בספרים, וכמו שהסטייפלר אומר מה יש מהספר אם זה מונח בארון.

הרבה צדיקים כתבו שאם יעשו משהו עבורם הם יהיו מליצים. אומרים שגם בעל 'אור השנים' אמר להדפיס את ספרו. היום לומדים 'קצות', רבי חיים, ה'בוויסקודוב', רבי שמעון, רבי ברוך בער. באמריקה לומדים הרבה את ספרי רבי ברוך בער, ומי שמבין מה שכתב - זה נחשב.

גם בספר של הראש ישיבה לומדים באמריקה. זה משהו אחר, מדברים על דורות קודמים. ברבי עקיבא אייגר לומדים הרבה. ומבני משפחת רבי עקיבא אייגר הדפיסו הרבה ספרים, הם היו גאונים גדולים, ולומדים בהם פחות. היה רבי זאוול אייגר, ועוד. בספר של החתם סופר בישיבות לא כל כך לומדים, יותר לומדים אצל ההונגרים.

הרב זילברשטיין סיפר שבזמנו של רבי חיים פלאג'י היו באיזמיר כמה דפוסים שהתפרנסו מלהדפיס את ספריו.

ה'נתיבות' הדפיס סידור בשם 'דרך החיים', ואמר שהדפיס הרבה ספרים אבל בסידור יהא לו זכות מיוחדת, שבזה כולם יוכלו להשתמש, כי הוא דבר השווה לכל נפש. היום יש הרבה סידורים טובים, יש מאות אלפי סידורים, והגדות של פסח כל שנה יוצאים עוד שלושים-ארבעים הגדות והציבור קונה.

יצאה כעת הגדה של פסח חדשה של רבי שלמה קלוגר. ראיתי פעם קונטרס של קטלוג מהספרים שהוא חיבר, יותר מחמש מאות ספרים, ביניהם קונטרסים, ויש ספרים גדולים גם כן. ב'תולדות שלמה' בסוף מובא מאה שבעים וארבע. הנכד כותב ב'תולדות שלמה' שהוא היה כותב כל היום. הוא היה גאון גדול ובקי גדול. יש לו ספר 'שבעה עיניים', ויש כמה תשובות שרבי עקיבא איגר מתרץ לו. הוא היה הולך במהלך אחר מדרכו של רבי עקיבא איגר. אומרים שהדובנער מגיד גידלו. הוא מצא יהודי עיוור עני שהולך עם ילד יתום (העיוור לא היה אביו), ואחר כך העיוור מת והילד נשאר בלא כלום. הילד היה רבי שלמה קלוגר, ונשאר בלא משען ומשענה, והדובנער מגיד גידלו, וגדל להיות כל כך גדול.

הדובנער מגיד היה מאוד חביב בעיני הגר"א. הוא היה צדיק גדול, משליו הם מתוקים מדבש. הגר"א מאוד חיבב אותו. הבן של הגר"א כותב לו שאבא מאוד רוצה לראות אותו, מפני שכבר חלפו י"ג שנה ולא ראה אותו.

זה נכון שה'בית הלוי' נסע לרבי שלמה קלוגר עם הגט מפני שהיו לו ספיקות. לא שהיו לו ספיקות, הוא הרי כתב כמה גיטין. הייתה לו אשה, שאביה רצה שיגרש אותה. היה לו גיס שאמר לחמיו עליו שהוא לא לומד, ואיני יודע אם זה היה מקנאה או שהיה משוגע, ושכנע את חמיו שיתבע גט, והוא ביקש מאשתו שלא תתרצה אף על פי שאביה רוצה, ולבסוף שכנעו אותה וביקשה גט ולא הייתה לו ברירה. ולפני שהלך לגרש אמר לחמיו: אני לא מעוניין לגרש את אשתי-בתך, אבל אם אדרש לגרשה, תוכל להתחרט עד שנגיע לבית דין ולאחר מכן כבר לא יועיל שום דבר לחזור מהתביעה. וכשבא לגרש ראה החותן שה'בית הלוי' מדבר בלימוד עם הרב והרב מתחשב בדבריו אם לכתוב בגט כך או כך, החותן כנראה לא היה תלמיד חכם, וכשראה שה'בית הלוי' (המגרש) תלמיד חכם, אמר שהוא חוזר בו מהדרישה לגרש. אמר לו ה'בית הלוי' שעכשיו כבר אין ברירה, כי הוא כבר החליט לגרש (אולי חשש לבני גרושת הלב). ולבסוף לא נחה דעתו של ה'בית הלוי' בגט, ועשהו כמה פעמים עד שהיה אצל הגר"ש קלוגר ואז נחה דעתו. ל'בית הלוי' היה מזה צער רב, הייתה לו ילדה מהזיווג הזה.

ל'בית הלוי' היה קשה בשידוך אחר כך, מפני שהיה גרוש ועילוי גדול. לאחר מכן נשא אשה תימניה, והיא הייתה אמו של רבי חיים. הרב שך סיפר שרבי יצחק וולאז'ינער היה לו עגמת נפש מזה, וכשהתארס אמר: ריבונו של עולם, אתה ניצחת.

שיבוש בספרים – בעניין עשיית גולם

| לעיתים השיבוש הוא תיקון, כשהקדוש ברוך הוא לא רוצה שיבינו מה כתוב...

סיפר רבנו: בהקדמה לספר "ספרא דצניעותא" מביא רבי חיים וולאז'ינער שפעם שאל להגר"א ז"ל על מקום בספרא דצניעותא או בספר יצירה, ושאלו את הפשט שם, ואמר לו הגר"א ששתי השורות האלו שייכים לדף שאחר כך ולפי זה מובן כל העניין שם, אחרת לא היה לזה שום הבנה. ושאל אותו, אם כן הרי לא קשה לעשות גולם, כלומר אם שתי השורות שייכים שם אפשר להבין איך לעשות גולם. אמר לו אין הכי נמי, ורציתי פעם לעשות גולם, ועדיין לא הייתי בר מצוה, וראיתי שמשמים לא רוצים ולא עשיתי.

משמע שהקדוש ברוך הוא עשה ששתי השורות יקפצו מהמקום, שלא יבינו ולא ידעו איך עושים גולם. הקדוש ברוך הוא לא רצה שיעשו סתם גלמים.

והוסיף רבנו: בכתר ראש כתוב שרבי חיים וולאז'ינער נודע לו, דהיינו שבירר, שרבי זעלמ'לע אחיו השיג כשנפטר מה שהגר"א השיג בגיל שלוש עשרה שנה. הוא היה אז בן שלוששים ושתיים-שלושים ושלוש, ואז השיג מה שהגר"א השיג בגיל שלוש עשרה. הוא גם לא היה קטלא קניא, רבי זעלמ'לע היה אדם נורא מאוד.

פירוש ה'שפתי חכמים'

אמר רבנו: אני תמיד מתפעל מזה שה'שפתי חכמים' התקבל בכל תפוצות ישראל, שלומדים רש"י עם פירוש ה'שפתי חכמים', אף על פי שיש הרבה פירושים על דברי רש"י. הוא היה כורך, וממילא בינתיים היה מסתכל בספרים, וכך חיבר את פירוש. והמחברים של פירושי רש"י היו אנשים גדולים כמו הרא"ם והמהרש"ל. הוא היה יהודי הגון, אבל לא כמו המהרש"ל והמזורחי. המהרש"ל היה גדול הדור, הוא ליקט מהם, והוא זכה שבחיבור שלו לומדים.

רואים מהשמים שהוא זכה, הרי המהרש"ל חיבר, והמזורחי, הם היה מגדולי עולם, והוא ה'שפתי חכמים' זכה. כמעט ואין חומש שאין בו 'שפתי חכמים'.

היות ודיבר על כבוד הספרים וכריכתם, המשיך וסיפר כיצד היו כורכים ספרים בעבר: היום בטלה פרנסה כזאת, יש כריכייה, בחצי שעה אפשר לעשות אלפי ספרים. בזמנם בשביל לקבץ את הספר לקח כל היום, לצרף הדפים, דף ועוד דף. לפני המלחמה עדיין היו כורכים, היום אין פרנסה כזאת.

ההדפסה של היום אי אפשר להשוות להדפסה של פעם, היום ההדפסה הרבה יותר ברורה. היום יותר יפה, אבל פעם היו אותיות ברורות.

התשב"ץ מאוד היה מדקדק על כבוד של הספרים, לכן לא שולט עש בספרים שלו. אומרים שאצל החזון איש גם כן היה ספר תשב"ץ ישן של כמה מאות שנים בירושה, ולא היה שמה עש, ואומרים שזכה לזה בגלל שהוא מאוד כיבד ספרים. אומרים שהחזון איש אמר שהתשב"ץ היה הולך עם מטלית ומנגב כל ספר שיש עליו אבק.

סיפר אחד הנוכחים: במלחמת המפרץ שאלתי את רבי חיים (קניבסקי) האם להישאר בפתח תקווה או לבוא לבני ברק מפני שאמר לכולם לבוא לבני ברק, אז הוא אמר לי לשמור על כבוד הספרים. ובאמת באותו זמן הספרים לא היו בכבוד, הם היו על הרצפה, פירקו לי ארון ספרים אחד ובגלל המלחמה לא הגיע ארון ספרים חדש, זה היה צריך להגיע באותו יום, אז נסעתי במיוחד להחזיר את זה. הוא לא אמר לאף אחד עניין של כבוד הספרים ורק לי, ובאמת זה לא היה בסדר.

פירושים מהגאונים

ציין פעם רבנו: מעניין שהגאונים, שיש את פירושם בטהרות ובברכות ובעוד מקומות ממפרשי הגאונים בגליון הגמרא, הם אומרים על פי רוב רק פירושי המילות. וכן ספר 'הערוך' ספרו זה פירושי המילות. ומעניין שספר כזה עשו הגאונים, ולכאורה זה כמו מילון, וזה עושה מי שידע טוב שפה. הפירושי תיבות אלו משנים הרבה הלכות? ודאי.

הגהות וגירסאות

אמרו חז"ל: וכשאתה מלמד את בנך, למדהו בספר מוגה וכו', כי שבשתא, כיוון דעל, על. (בבא בתרא דף כא). דהיינו שקשה להוציא מהתלמיד טעות שהשתרשה בו. לכן חשובה כל כך העבודה שהשקיעו גדולי ישראל במהלך הדורות בהגהות ותיקוני גירסאות.

אמר רבנו: המהרש"ל השקיע עבודה גדולה בהגהות, המהרש"א בנדריים כמעט כולו רק הכי גרסינן, דבנדריים בעיקר השקיע בהגהות. מה שהמהרש"ל תיקן בכל המסכתות כבר תוקן? על פי רוב כבר תוקן מה שהמהרש"ל תיקן.

ה'ברכת זבח' עושה את העבודה הזאת בקדשים. הרבה אומרים שבגמ' זבחים לפני ה'ברכת זבח' היו כל התוספות מחוברים יחד, לא ידעו איפה זה דיבור המתחיל. הכול היה תוספות אחד. זה זיכוי הרבים מאוד גדול, לא הבינו מילה אחת, בואו ונחזיק טובה למגיהים. בדורות האחרונים היה הרש"ש שהגיה הרבה. הוא גם כן מתקן הרבה, הרבה תיקונים הוא עשה.

אבי המהר"ל רצה ללכת ללמוד אצל המהרש"ל, אולם אביו היה זקן ולא היה מי שיפרנסו, והוכרח להישאר לפרנס את אביו. ואחר כך הוא אמר שלכן זכה והיה לו בן המהר"ל. ואת המהר"ל הוא שלח ללמוד אצל המהרש"ל, הוא זכה שיהיה לו בן המהר"ל. היו לו שלוש בנים, המהר"ל היה נחשב הכי חשוב, והיה אחד ר' חיים. ר' חיים היה גם כן אדם גדול מאוד, כולם היו מאוד גדולים ולמדו אצל המהרש"ל. פעם כשראש ישיבה למד הוא לא למד פשעטלאך הוא למד פשט, הוא למד מה שצריך ללמוד. איפה מחזיקים היום מהרש"ל, מהרש"ל היו מכניסים היום בשיעור א' ישיבה קטנה. הוא עשה הגהות בכל התורה כולה.

המהרש"ל היה בן דוד של האר"י ז"ל. קראו לשניהם לוריא, הם היו בני דודים. ב"ם של שלמה יש לו גם שטיקלאך יפים. שם זה הכול פסק הלכה.

ב"ם של שלמה על חולין הוא כותב מאוד נגד הבית יוסף. הם היו באותו דור. הרמ"א גם כן היה באותו דור. המהר"י מינץ הדפיס ממנו הספד על הבית יוסף והספד על הרמ"א. הבית יוסף היה אדם זקן בגיל תשעים בערך, והרמ"א לא יודעים אבל תשעים מסתמא לא. אחרים אומרים שהוא היה בן שלושים וכמה, אבל כנראה זה לא אמת. לפי התמונה כאן (בסוכה) הוא נראה יותר משלושים. אי אפשר לדעת, אבל על כל פנים תשעים הוא לא היה.

ה'בית יוסף' היה מגולי ספרד. מספרד הוא בא ישר לארץ ישראל? לא, הוא היה במדינה אחרת בינתיים. המעשה בליל שבועות היה בחוץ לארץ? מסתמא היה במצרים. ה'בית יוסף' בזמן גירוש ספרד היה ילד בן שתים עשרה.

רבי שלמה אלקבץ מספר על המעשה שהיה בביתו של ה'בית יוסף' כאשר התקבצו יחד כמה תלמידי חכמים והוא בתוכם לעסוק בתורה בליל שבועות כל הלילה. ובאמצע לימודם שמעו לפתע קול משמים ונפלו על פניהם, והקול משבח את מעלת לימוד התורה "אשריכם ואשרי יולדתכם, אשריכם בעולם הזה,

אשריכם בעולם הבא, אשר שמתם על נפשכם לעטרני בלילה הזה" והאריך עוד לדבר כמה תורתם ערבה לפני הקדוש ברוך הוא וכו'. וכן בלילה השני של שבועות למדו שוב כסדר שבילילה הראשון, ואז היו עשרה, ושוב חזר הקול לשבח את לימודם. והביא השל"ה מעשה זה בספרו 'שני לוחות הברית' לחזק ללימוד התורה בליל שבועות, ושכל אחד יקדש ויטהר עצמו בתוספת קדושה וטהרה.

רבי שבתי פרנקל

צום גדליה ג' תשרי תשס"א בדרך ללוויה של רבי שבתי פרנקל.

סיפר רבנו על רבי שבתי: הוא היה חסיד גור, הלוויה בירושלים יוצאת מגור. לא ידעתי מזה אף פעם, לא שמעתי שהיה גערער, תמיד היה לו עסק עם כל האברכים ואף אחד לא היה חסיד, הוא לבש קצר. חליפה קצרה וכובע המבורג. יש לו בן ובת מאומצים, הבת היא קפלן מאמריקה ובתקופה האחרונה הייתה כאן. הראש ישיבה רוצה ללכת רגלי (הכוונה ללוות בהליכה רגלית)? זה אותו דבר, וכי צריך ללכת ברגל.

כשלוש מאות אברכים עבדו על הרמב"ם, והוא פרנס אותם. היה לו כולל של שלש מאות אברכים. הוא היה גביר גדול, לפני שנים היה לו באמריקה בית גדול ששווה כמה מיליוני דולרים, והוא השקיע הרבה כסף בספרים. עם הזמן יוציאו את זה לאור, אני לא יודע אם הוא הספיק להוציא את זה בחייו, הוא השקיע מיליוני דולרים.

לרבי חיים קניבסקי היה שייכות איתו. אני ראיתי אותו אולי כמה פעמים, לא היה לי שייכות איתו. אדם חשוב הוא היה, אנשים שאין להם ילדים על מה הם מבזבזים את הכסף על כלום, והוא פיזר מממונו דבר ראשון על הרמב"ם, ושנית כמה מאות משפחות שהוא עזר עם הפרנסה.

מתש"ל כבר יותר משלושים שנה עובדים על הרמב"ם.

אחרי הלוויה כשחזרו הביתה, הוסיף רבנו בביתו ואמר: ייתכן שהרמב"ם היה בלוויה, זה לא מוכח שלא. הוא עשה כזה דבר גדול לרמב"ם, יכול להיות שהרמב"ם רוצה להודות לו, זה דבר גדול, זה לא פשוט, זה עולה הרבה כסף.

בהמשך היום שאלו שוב: הראש ישיבה אמר שייתכן שהרמב"ם היה היום בבני ברק בשעת הלוויה? כן, אבל אני לא ראיתי אותו... כל העיר זכתה? כן. הוא בירך את כל העיר בשנה טובה מסתמא? הלוואי, בישר לכל כלל ישראל. צריך באמת ברכה, השנה לא התחילה טוב... כל פעם מקלקלים, או השמאל או הימין. יש חטאים בכלל ישראל, אבל חוץ מזה השמאל והימין שניהם, הצד השווה שבהם שהם מתגרים עם

הגויים, אלה מתגרים בגויים ואלה מתגרים בגויים, אלה מצד זה ואלה מצד זה. אבל עכשיו לא יהיה לו זמן, הוא עסוק עם המהפכה החילונית.

זו גם כן אחת מן הסיבות שיש את הצרה, מפני שכשראש ממשלה מדבר זה נחשב כמו שהכלל מדבר, אפילו שהכלל הם חילונים, חילונים אבל זה כלל, וממילא ייתכן שמראים לו: אתם מורדים בריבוננו של עולם, תקבלו מכות. ראש ממשלה שמדבר, אפילו שהוא יחיד הוא לא יחיד, זה נחשב כמו שהכלל מדבר ודנים את הכלל על זה. כתוב מלך וציבור מלך נכנס תחילה, ראש ממשלה היום הוא כמו מלך, הוא פחות קצת ממלך אבל הוא כעין מלך, וכשהוא מדבר נחשב שעם ישראל מדבר. ואפילו שלנו אין שייכות איתו, וממילא זה חרון אף גדול. גם הם אשמים, ואנחנו גם אשמים בחטאינו הרבים, בעוונותינו הרבים.

• • •

עוד בעניין הנשמות הבאות ללוות את הצדיק בשעת פטירתו: כשנפטר רבי אלעזר אביחצירא אמר רבנו בשיעור בעת רעווא דרעווין: כשצדיק נפטר יש בלוויה עת רצון, כי יש הרבה רוח טהרה בעולם שבאים תנאים ואמוראים רשב"י וכו', אלו שלמדם הצדיק בחייו, ללוותו. ופעם אחרת הוסיף על דבריו אלו ואמר: כמו שהיה בזמן הגר"א, שבעת הסתלקות הגר"א אמר הדיבוק שעליו לברוח מכאן כי כל האוויר מתמלא ברוח קדושה של כל נשמות הצדיקים שבאין ללוותו.

פרסום ספר הוא זכות מן השמים

דיברו על ספרו של רבנו 'אילת השחר' על יבמות שהוציא רבנו אם התקבל בכלל ישראל.

אמר רבנו: צריך זכות, נדמה לי שאומרים על הספר 'אור זרוע' שיש סיפור שלם שנגזר כמה מאות שנים שלא היה מפורסם, ואחר כך מצאו את הספר, ואומרים שזה היה דבר מיוחד מן השמים, אבל כל זה אצל ה'אור זרוע', אבל לא אצל אהרן ליב, כנראה זו זכות מיוחדת.

יש אנשים גדולים שהשאירו ספרים ושום דבר לא נדפס, השאירו המון כתבי יד ונשרפו, לא נשאר כלום, לכן החזון איש זכר צדיק לברכה הדפיס את הכול חוץ מאגדה, אמונה וביטחון. וזה מכיוון שאם אין אני לי מי לי. אם לא היה מדפיס בחייו, ואחרים הולכים להדפיס, זה כבר לא זה. יש ספרים שכן הדפיסו לאחר מיתה, למשל ה'שפת אמת' הדפיסו לאחר מיתה.

דווקא מהחתם סופר יש מאוד הרבה, הוא כתב הרבה תשובות והרבה חידושים. בישיבות היום לא לומדים הרבה את ספריו, אבל בישיבות ההונגריות ידעו חתם סופר. (וראה עוד בעניין זה בעמ' תעט).

הסטייפלר היה טוען שהיום שמדפיסים ספרי המהרא"ל צינץ כבר אין לזה את הסגולה, וזה כבר לא עוזר, והסיבה מפני שלא מסתכלים בזה. בזמן הראשון זה היה עוזר שהציבור בפולין היה לומד בזה קצת, אבל הציבור שלנו לא לומד בזה כל כך.

בכל הספרים של הקודמים כמעט לא מסתכלים, 'נודע ביהודה' כבר גם כן לומדים פחות מפעם. בישיבות היו לומדים באחרונים רבי עקיבא אייגר וה'קצות', 'קצות' היום לומדים הרבה, 'קצות' שב שמעתתא 'אבני מילואים', לומדים הרבה, יש להם זכות, זה זכות מיוחד. הסטייפלר כתב כל דבר כל כך ברור, נהנים מזה ומבינים. רבי אלחנן זכה, משתמשים מאוד בספרי רבי אלחנן, גם ב'קובץ שיעורים' וגם ב'קובץ הערות' משתמשים מאוד הרבה.

איזה ספר להמליץ לבחור ללמוד? בדרך כלל 'קצות', 'שב שמעתתא', 'אבני מילואים'. רבי עקיבא אייגר זה כבר אחרת, כבר יותר קשה. שב שמעתתא לא קשה? לא. בחור יכול להבין לבד שמעתתא, תלוי באיזו סוגיה. האמת היא שכל הספרים האלו כדוגמת שמעתתא ו'קצות', יש מאוד הרבה ששואלים קושיות ונושאים ונותנים בדבריהם, אבל היא הנותנת, אפשר מאוד הרבה שאלות לשאול.

רבנו היה ממליץ ללמוד את שו"ת רעק"א, על מנת לחדד, וכך אמר: אבא של רבי שמחה זליג היה תלמיד חכם גדול והיה מחייב כל בן לומר שטיק'ל 'שאגת אריה' בליל שבת. הוא לא היה רב, אלא שמש בבית הדין, מחמת העניות הכל כך גדולה שהייתה שם. אני חיקיתי את זה ואמרתי לאחד הנכדים שכל פעם שבא אלי יאמר שטיק'ל רע"א. ושאלתי האם זוכר מזה ואמר שאת הכול זוכר.

הרב שך כותב במכתבים שתמיד בימי שישי ושבת תלמד 'קצות', תמיד יהיה לך איזה קושיה, איזה תירוץ על קושיה. זה עושה פרה ורבה, ה'קצות' זה פרה ורבה.

כל הספרים הם מאוד טובים, ה'מנחת חינוך' הוא ספר מאוד טוב, זה ספר חזק, הוא מעורר גדול, יש לו את חלק התורה שלו. בדרך כלל בישיבות היו לומדים חזק 'קצות', זה מחדד קצת. איני זוכר מי אמר לי שהחזון איש אמר לרבי חיים גריינימן כשהיה בחור צעיר שילמד 'ים התלמוד', הוא למד בבא קמא שילמד 'ים התלמוד'. רבי יוסף שאול נתנון (בעל ה'שואל ומשיב') וגיסו רבי פנחס זאב איטינגא כתבו הגהות על הדוד שלהם. 'ים התלמוד' זה הדוד שלהם, והם כתבו הגהות על זה. 'מפרשי הים'

קוראים לזה. 'מפרשי הים' הוא היה חריף גדול, והם גם היו חריפים. והחזון איש אמר לרבי חיים גריינימן ללמוד את זה כשהיה בחור צעיר. הם היו שניהם גאונים גדולים. פעם זה היה ספר הרבה יותר מפורסם מהיום, ים התלמוד.

'שבות יעקב' גם כן פעם למדו? ה'שבות יעקב' היה אדם גדול, זה הסבא שלהם.

ביאורי תפילה

רבנו כתב ביאורים על התפילות, ואף הוציאם לאור בספר "ימלא פי תהלתך". בתחילה הדפיסו רק סיכום של השיעורים, ולאחר מכן סידרו אותם בספר.

כאשר הדפיסו סיכום של השיעורים על תפילה, אמרתי לרבנו: הראש ישיבה, אני חושב שהיו צריכים להדפיס את זה לפחות בשבילנו, אני מסתכל כאן ונזכר בדברים. טוב טוב, טוב מאוד. הראש ישיבה עבר על זה? לא עברתי על זה, אין לי זמן.

האמת היא שיש לי כן זמן. כמו שאחד אמר פעם כשהוא היה אחרי החתונה, שלפני החתונה חשב שאין לו זמן, בסוף הוא רואה שעכשיו הוא כל כך עסוק, שקודם הוא היה מאושר היה לו הרבה זמן, וכשנולד לו בן ראה שקודם היה לו זמן, ועכשיו לא, ואחר כך נולד עוד בן, ראה גם כן שהיה לו זמן ועכשיו לא, ועכשיו יש לו כבר עשר ילדים הוא רואה שכשהיו לו תשע היה לו זמן, כל פעם רואה שקודם היה לו זמן.

ה'עולם' אומרים בשם רבי ישראל שאחד שאל אותו שיש לו רק חצי שעה ללמוד, ואינו יודע מה ללמוד הלכה או מוסר, אמר לו שילמד מוסר, ואז תראה שיש לך יותר מחצי שעה.

כתיבה בראשי תיבות

רבנו דיבר על כך שספר צריך להיות מודפס בצורה שתהיה הכי נעימה לקורא.

וכך אמר רבנו: במשנה ברורה (סימן לו סק"ג) מביא את פושעי ישראל בראשי תיבות פ"י, לכאורה אין זה ראשי תיבות מצוי, והשולחן ערוך כן כותב פושעי ישראל. החפץ חיים השקיע כל כך הרבה ליופי הספר. רוב הצרות שיש בספרים ישנים זה מראשי תיבות, מפענחים לא נכון, ויוצא מכשול, ואני מאוד מקפיד על זה.

ה'שאגת אריה' בספר הראשון היה כולו ראשי תיבות, והספר היה שלישי ממה שיש לנו היום. אצל רבי שמחה זליג היה ה'שאגת אריה' הראשון, הוא היה עני, והיה חוסך בכתיבה, זה היה ספר גבוה ודק. יש לי הוצאה ראשונה של ה'שאגת אריה' וטורי אבן. יש שם את ההסכמה של תלמידו? ב'גבורת ארי' על תענית כותב התלמיד איך ה'שאגת אריה' היה לומד, כל יום היה לומד מאתיים דף; היה לומד מאה וחוזר על מאה של אתמול, חוץ משאר הלימודים שהיה לומד בעיון רמב"ם וטור. ובסוף ימיו היה סגי נהור, הוא היה לומד אתו והיה מתחיל במקום מסוים והשאגת אריה היה ממשיך, אני ראיתי את זה לפני הרבה שנים. אולי זה הפירוש בראשי תיבות שלא היה לו זמן לכתוב הכול. זה היה מאוד קשה ללמוד ב'שאגת אריה', כי היה צריך לזכור מה זה ומה זה.

רבי שמואל איינשטיין השיג כתבי יד של רבי עקיבא אייגר, והוציא מהם את הספר 'כתב וחזק', שהיה חביב על רבנו. בספר זה הוא הוסיף הגהות על הנדפס מכתב היד של רבי עקיבא אייגר.

והסביר רבנו את המעלה בכתבי יד שלא נדפסו: רבי שמואל איינשטיין לפעמים מתקשה ברבי עקיבא אייגר, והוא בקי ברבי עקיבא אייגר, וכשרואים את המקור בכתבי יד רואים את ההסבר.

ולגבי המוציאים ספרים בימינו אמר: בזמננו ודאי שאין צריך לעשות ראשי תיבות שלא יותר יקר בדפוס כל מילה נוספת, על ספר שלם יכול להוסיף עוד עשר דולר ולא צריך לעשות ראשי תיבות.

בעניין הדפסת שמות קודש

אמר רבנו: בסידורים הישנים משמע שלא הדפיסו כלל שמות. היו מאוד נזהרים שלא יתבזו. ואצל הספרדים כן הדפיסו, ואצל אשכנזים לא, ולאחרונה מדפיסים, וניחא שמדפיסים סידורים שזה דבר ששומרים, אבל ניירות ברכונים וכדומה זה כן טענה על המדפיסים.

הראש ישיבה אומר שכדאי להעיר על זה שלא כדאי להדפיס עם שמות. כן, ברכונים וכדומה, יש לי ברכון שהדפיסו ללא שמות, זה טוב. נדמה לי שהלך לשאול את הרב אלישיב ואמר לו להדפיס כך.

רפואה

רפואה בעבר וכהווה

הבדלים גדולים חלו בעולם הרפואה בין הדורות של פעם להיום, רבנו מוצא בכך לימוד מוסר.

רבנו עובר לדבר בעניין הרפואה של היום, שאמנם השתנתה מהרפואה של פעם, אולם השגחת ה' היא אותה השגחה תמיד: להבדיל, אצל הרופאים של נשים, אנשים משלמים כל הון דעלמא שייפקדו בן, וחושבים שהרופא יעזור. הרופא עוזר כמו כוסות רוח למת, לצערי אני שומע אברכים באים לבכות. ובאמת האם לא צריך, זה לא חובת השתדלות? יש שתי שאלות, אם צריך לילך לרופא יותר טוב, או שיש טיפול קצת מסוכן ויש רופא יותר מומחה, אם צריך לילך למומחה או לא, האם אין זה סתירה לביטחון. סתירה לביטחון זה לא, אבל למעשה זה לא כל כך מועיל. רואים אנשים ששלושים שנה לא היו להם ילדים, ואחר כך נולד להם. ה' גזר עליהם שאחר שלושים שנה יהא להם. הקדוש ברוך הוא נוהג עם האנשים כמו שאנשים מתנהגים.

היום יש כל כך הרבה שאין להם ילדים, יותר ממה שהיה פעם. היום יש לפחות עשר אחוז שאין להם ילדים, שצריכים טיפולים. ואפילו נאמר חמש אחוז, האם פעם היו חמש אחוזים של אנשים שנפטרו בלא ילדים? לא היה כך. אלא מה היה, היה בלי טיפולים, ועכשיו שיש טיפולים, על ידי הטיפולים הרבים מגיעים לכמות שהייתה פעם או פחות שיש להם ילדים.

כשלא היה קופת חולים, וכי מתו יותר ממה שהיום? לא מתו יותר. היום אין כמעט בן אדם שלא היה אצל רופא. אז, היה אחד חי לו בעיירה שלו ולא יצא משם, והיה חי תשעים שנה ולא היה אצל רופא.

הראש ישיבה אמר פעם שדוד המלך אומר "ימי שנותינו שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה", והיום אחרי כל הרפואה הצלחנו להגיע כדוד המלך בלא כל זה. זה בדיוק העניין. אני אומר לך עוד דבר שזה ממש מופת, היום יש לפחות אחוז אחד של ילדים שנולדים על ידי ניתוח, ואפילו יותר מאחוז, עד חמש אחוז. ופעם לפני שבעים שנה לא היה ניתוח קיסרי. יוצא שחמש אחוז מהילדות היו צריכות למות, וכי היה כזה דבר שמתוך מאה לידות חמש מתו, היה אסון אם אשה מתה מלידה, העולם רעש, אבל לפי החשבון היה צריך להיות שמתוך מאה חמש ימותו מלידה. בין 1800-1820 למניינם הייתה תקופה שבאירופה למעלה מארבעים אחוז מהילדות נפטרו, קוראים לתקופה הזאת ברפואה זעקת האימהות, עד שבא רופא בשם זמלוויס, הוא המציא שהנשים קיבלו מחלה אחרי הלידה. זה היה מקום מסוים שהיה מחלה, ולא בכל העולם ארבעים אחוז שימותו, וכי חצי העולם מת? שם היה זיהום, או איזה סיבה.

אני זוכר כשהייתי ילד היה מקרה שאשה מתה בלידה. אבל לא מתו רבים. אבל לפי החשבון של היום היו צריכים למות כל כך הרבה, התירוץ הוא שהיום שיש אפשרות של ניתוח, הקדוש ברוך הוא מסבב שיהא ניתוח.

למשל עיר כמו וורשא, היו שלוש מאות אלף יהודים, לפי החשבון היו צריכים למות כל יום לפחות מאות נשים, ואף אחד לא מת, אולי במשך השנה מתו בוורשא חמש נשים. אלא דכשיש אפשרות של ניתוח נותנים על ידי ניתוח.

ועוד דבר יש להביא ראיה, אז היה ידוע שאשה הייתה מיניקה את הילד שנה וחצי עד שנתיים, ובגמרא מובא שנתיים, זה היה ממוצע, וכשאשה לא היה לה להניק היה אסון גדול, היו שוכרים מינקת, והמינקת נתנה קודם לילד שלה ואחר כך עבור הילד ששכרו אותה, כמובן היא לא רצתה להניק קודם את הילד של השנייה, והילד הזה היה מסכן שהרי לא היה לו כבר הרבה לאכול, והיה לו מאוד קשה עד שהתפתח וגדל.

אמא שלי סיפרה שלסבתא לא היה להניק, ושכרו לדוד שלי מינקת, ועד סוף ימיה היא הרגישה שהוא לא כל כך ילד שלה, שהיה חסר לה הרגש. כשאשה מיניקה את הילד יש לה יותר רגש לבן שלה, וזה היה חסר לה. וזה היה יוצא דופן. זה היה קורה, אבל כולם היו מיניקות לפחות שנה וחצי. והיום האם יש אשה שמיניקה שנה וחצי, אני לא יודע אולי אחד מאלף. היום מיניקים שלושה חודשים, אבל שנה וחצי איפה יש אשה כזאת, היום שבע חודשים זה כבר מאוד הרבה.

התירוץ הוא, היום יש מטרנה אז תיתן מטרנה. מקודם כשלא היה מטרנה - הקדוש ברוך הוא היה נותן, הכול משמים, הקדוש ברוך הוא מנהל העולם.

היום אי אפשר שאדם לא יהא מבוטח בקופת חולים, כל אחד יש לו ילדים קטנים ואי אפשר לא להיות מבוטח, אבל פעם מי הלך לרופא? וחיו כמו היום, אני זוכר שהתחיל להיות קופת חולים בפולין והיה חוק שהפועלים צריכים להיות מבוטחים בה, והיו קוראים לזה בפולנית 'קאסע חורי', ואף אחד לא ביטח בזה רק מי שהחוק חייב אותו. קאסע זה קופה, חורי זה חולים. היה לי קרוב שעבד קצת ואמרו שהוא צריך להירשם ל'קאסע חורי'. היום לא שייך אדם שלא יהא מבוטח בקופת חולים, כל אחד צריך את זה אי אפשר אחרת, עכשיו הקדוש ברוך הוא מנהיג את העולם באופן כזה. פעם היו עיירות שלא היה רופא היה רק חובש, ובכפרים גם את זה לא היה, ואנשי הכפר גם חיו. אבל עכשיו שהעולם כבר כך, אין רשות לפרט לומר שהוא לא עושה כן. הוא לא יכול להיות אחרת, הוא צריך זכויות מיוחדות להיות אחרת.

על החפץ חיים כתוב שאם היה ילד חולה הוא היה צם, והיה אומר לאשתו שתאפה פוד לחם, פוד לחם זה שש עשרה קילו, כך הייתה המידה ברוסיה, והיה מחלק לעניים, והוא עלה לעלייה בביתו והיה מתפלל וצם וזה היה הרופא. אמנם לא כולם היו חפץ חיים, החפץ חיים כל מה שהוא אמר התקיים.

על מה שדיברנו קודם, שנשתנו הטבעים, יש על זה מופת חותך. דבגמרא כתוב שבת נולדת ופניה למעלה ובן פניו למטה, ובזה לא שייך לומר שלא ידעו, הרי ראו איך נולדים, והיום אין כזה דבר זה סכנה ממש, וזה ראייה שהשתנו הטבעים ולא שלא ידעו. לפני שישים-שבעים שנה היה אחרת, וכן כמו שאמרתי על המיניקות וכן הניתוח.

יש כאלו שרוצים להחזיר את נושא ההנקה בכל הכוחות ולא הולך להם. הם לא יכולים, הקדוש ברוך הוא אומר אם יש מטרנה אין הנקה, כל כך נשתנו הטבעים. אחד היה לו פצע, היו לוקחים קורי עכביש והיה עוצר את הדם. וכשאני הייתי ילד כבר אמרו קורי עכביש זה סכנת נפשות, זה עושה הרעלת דם. היום יש פניצילין לדלקת ריאות, פעם היו יודעים שמי שיש לו דלקת ריאות תשעים ותשע אחוז מת, ומי שניצל היה נס, והיום אחרי הפניצילין דלקת ריאות לרוב זה שום דבר. ולמה היום כל כך הרבה חולים מדלקת ריאות מה שלא היה פעם, מפני שפעם זה היה מחלה שנועדה באמת למיתה, ולכך מי שנגזר עליו למות הוא קיבל דלקת ריאות אבל אחרים לא, אבל היום שזה לא למיתה, אם כן יכולים לתת להרבה את זה.

אני זוכר שבאמצע המלחמה התחילו לומר שמצאו דבר שטוב לדלקת ריאות, צ'רציל המושל של האנגלים היה גוי בריא ועשה את המלחמה, יום אחד קיבל דלקת ריאות, ובשבילו התחילו להשתמש בפניצילין מפני שהיה חולה מסוכן, והיום למי לא היה דלקת ריאות, גם לי היה וברוך ה' הבראתי. להרב שך היה כבר דלקת ריאות כמעט עשר פעמים, היום זה גם כן מחלה מסוכנת לאנשים זקנים.

וכן מוצאים שפעם היו מתים משפעת והיום לא. שפעת אף פעם זה לא היה מסוכן, דלקת ריאות היה מסוכן. פעם אמרו ששפעת זה כמו נזלת וזה כלום לא, אחד שהיה לו את זה היו עושים לו בינקאס-כוסות רוח, היום צוחקים מזה, וזה לא נכון. זה מוציא הדם. זה עושה שמחזור הדם ילך מהר. לפני המלחמה היו משתמשים בזה. ודאי, גם לי היה בינקעס ואני יודע איפה זה, היו שמים את זה על הגב, אם זה היה תופס את המחלה, זה היה מושך לתוך הכוס את העור ואפילו הבשר. ואם לא, זה לא עשה כלום, וכך ידעו אם זה השפיע. היום הרופאים צוחקים מזה, ואין ראייה שהם צודקים, אבל היום הם משתמשים בדברים אחרים. מה זה משנה, אם זה מהקדוש ברוך הוא אם כן אין הבדל אם זה בינקעס או דבר אחר. אין הכי נמי.

היום מציינים את אריכות הימים יותר משהייתה פעם כתוצאה מהתפתחות הרפואה. שוב מבאר רבנו שאין זאת אלא מחשבונו של הקדוש ברוך הוא, ומחמת כך שהדור הזה זקוק ליותר שנים בעולם.

הסטטיסטיקה אומרת שעל ידי האנטיביוטיקה אנשים התחילו לחיות יותר, והכוונה שנגזר לחיות יותר לכן הקדוש ברוך הוא שלח את זה. רבנו: זה דבר אחר שלאחרונה חיים יותר, פעם היו הרבה שמתו ממחלות ילדים. למשל, הרבה מתו מחולירע, רחמנא ליצלן, והיו מתים אלפים בשלוש שבועות, ילדים בעיקר ואפילו מבוגרים גם כן. היום המחלות האלו ברוך ה' פחות או יותר התגברו עליהם, וממילא ברוך ה' חיים יותר, אבל זה למי שנגזר עליו. הרי הקדוש ברוך הוא רוצה שיחזרו בתשובה ונותן יותר לחיות אולי יעשו תשובה, וכל שיש יותר חטאים צריך לתת לחיות יותר כדי שיעשו תשובה. פעם היה פחות חטאים לא היו צריכים הרבה לעשות תשובה, היום יש הרבה חטאים צריך הרבה לעשות תשובה, ועד היום יש וירוסים שאינם יכולים להתגבר עליהם.

מהקדוש ברוך הוא אי אפשר להסתתר, אם הוא רוצה לתת מכה הוא נותן. "כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ד' רופאך", אבל ברגע שנגזר יש מחלות מספיק. זה נכון שהחזון איש אמר לגבי המחלה הידועה שידוע את התרופה

ואינו רוצה לומר כדי שלא יהא מחלה יותר גרועה? שטויות. האם החלק הזה הוא נכון, שאמר שבכל דור יש את המחלה שלו? הכול יגידו בשם החזון איש, כל מה שאדם רוצה יגיד בשם החזון איש. החזון איש לא היה מדבר שטויות, חוץ ממה שהיה צדיק וגאון, היה מאוד פיקח, כמעט ולא נמצא כזה פיקח, היה פיקח עצום.

האדמו"ר מקרעטשניף מרחובות, שנפטר צעיר בן חמישים בערך, היה נותן רפואות. רבי גרשון אדלשטיין סיפר לי שהוא היה אצלו פעם וסיפר לו הרבי שהוא היה פעם עם עוד אברך מהכולל בתל אביב אצל החזון איש, והשני סיפר לחזון איש שאביו יועץ רפואות, והיה רגיל לומר תפילה שהרפואה תועיל. ושאל האברך השני את החזון איש האם יועיל שהוא עצמו גם יאמר את התפילה? פנה החזון איש לקרעטשניפער ושאל: ומה אבא שלך היה עושה. ואמר: אכן, כך היה אבי עושה. אמר החזון איש לרבי: אתה תעשה כמו שאביך עשה, אבל לאברך השני לא אמר כך. השני חשב שהחזון איש לא יודע במי מדובר (שאביו הוא מייעץ לרפואות), אבל האמת היא שהחזון איש ידע, ועמד על טיבו שאינו בר הכי כהרבי. אם כן יש לתרופות של הרבי מקרטשניף הסכמה מהחזון איש? כן, וזה היה באמת עוזר הרבה. התרופות שלו היו דברי רפואות שכל אחד יודע לעשות. היה נותן אספירין וכדומה, אבל מכיוון שהוא היה מתפלל, רפואותיו הועילו. הוא היה יהודי טוב, יהודי צדיק, והייתה לרפואותיו ברכה של החזון איש.

אצל החפץ חיים אשר תברך מבורך התקיים בו. ואשר תאור יואר לא היה, היות שהוא אף פעם לא קילל (עיין הסבר לזה בעניין אמת). ושהוא קילל את טרוצקי גם כן לא נכון? לא, לא ראה אותו, לא היה לו שייכות איתו. טרוצקי כבר אביו וסביו היו חילוניים, הוא כבר היה כלום. מיתה משונה הייתה לו. סטלין הרג אותו. (חוץ מאדם הכהן ימ"ש שקילל מדין מסית ומדיח).

השגחת ה' בלידה ובכל מחלה

למה התורה כתבה כל דין התרת נדרים גבי נשים ולא גבי אנשים. הנשים היו עושות יותר נדרים, הם היו יותר מקללות, משום שיש להם הרבה קשיים, צער לידה, צער הריון, וגם נפטרות צעירות. דהיינו שהגברים נפטרים יותר מאוחר, כך הוא בתוספות בכתובות (פג ע"ב). אבל היום במציאות נראה שהנשים מאריכות ימים יותר, גם במקרים שהם חולות. אולי בגלל שעושים פחות שבועות יש להם פחות חטאים. פחות חטאים? חסר להם חטאים? נעבאך רחמנות עליהם, הם סובלים מצער הריון וצער לידה, והיום נהיה שמאוד הרבה צריך לעשות ניתוח, פעם לא היה כל כך הרבה,

יש נשים שהיה להם עשר ניתוחים ואפילו יותר. אחרי שעשו פעם אחת ניתוח אז זה יותר מסוכן. אחרי שלוש כמעט בלתי אפשרי.

וזה אחד מהראיות שרואים השגחה פרטית, שפעם לא היה ניתוחים והיום יש הרבה שצריכים ניתוח לכל הפחות שני אחוז, ואם כן היה צריך להיות אילולי האפשרות של ניתוח שמכל מאה נשים שתיים ימותו רחמנא ליצלן אם היה כך, אבל זה ודאי לא היה כן, שהרי אם הייתה מתה יולדת היה לזה קול, אלא מה, דלא היה ניתוח ולא נגזר שימותו אז לא מתו, ואם היה צריך למות היו מתים בדרך אחרת, היום שיש עצה של ניתוח יש צורך בניתוח. כהיום יש גם כן נשים שמתות מחמת לידה, אבל זה במקרים רחוקים, אולי אותו אחוז של פעם, אולי קצת יותר, אולי פחות, כמעט אותו דבר.

פעם לאנשים לא היה כל כך סרטן, היה סרטן אבל לא כמו היום, היום זה נורא.

היום אנשים רבים צריכים ניתוח לב, מעשים שבכל יום, פעם שלא היה ניתוח לב היו צריכים למות מחולי לב, אמנם לא מתו מלב כל כך הרבה, לפעמים היו מתים אבל לא ברגילות.

רבי נפתלי אמסטרדם אמר בשם רבו רבי ישראל שאם אחד מת באופן פתאומי מהתקפת לב, לא צריך כבר ג' ימים ללמוד מוסר, דאם היה מיתה פתאומית אין לך מוסר גדול מזה. ולפי זה היום לא צריך כלל ללמוד מוסר, כל יום יש ניתוחי לב בבלינסון ובתל השומר, אפילו מאות ניתוחים, ואם כן אין צריך ללמוד מוסר? באמת כבר לא לומדים מוסר... אבל רבי ישראל אמר שאין צריך כבר שלוש ימים ללמוד מוסר, כך שמעתי מיהודי בכפר סבא שקראו לו רבי אורי כהן, ואמר ששמע את זה מרבי נפתלי אמסטרדם, הוא היה הולך לשמוע אותו באלול או בעשרת ימי תשובה. הכול הוא בגלל שהקדוש ברוך הוא מראה לנו, כשאתה יודע לנתח ניתן לך ייסורים בדרך זו של ניתוחים, הימים הראשונים אחרי זה חייבים להרדים את הבן אדם הוא לא מסוגל לסבול את הייסורים, זה לא חכמה, אין זה דבר קטן ניתוח לב. בחיוב ההשתדלות אם בן אדם יכול להמציא תרופה עדיף שלא יעשה את זה? הוא צריך לעשות, אנחנו צריכים לעשות את שלנו, מי שנגזר עליו למות ימות, זה לא יעזור כלום.

ובאמת סיפר לי בני רבי משה על ילד בקיבוץ חפץ חיים שנולד להורים שלו אחרי הרבה שנים. ואמו נפטרה ואביו התחתן עם עוד אשה ולה גם כן לא היו ילדים, ושמרו על הילד כבבת עיניהם לא זזו מתוך ידו, כשהלך בדרך הלכו איתו או אביו או אמו החורגת, לא נתנו לו ללכת לבד, וכשנגזר שימות מתאונה, נכנס אוטו לתוך הבית

ונהרג. רבי ירוחם כותב בכמה שמועס'ים על אוטומוביל שהיו בו אנשים מכמה מקומות, ונפל מהגשר, ותמה איך לא רואים שהקדוש ברוך הוא מנהל את העולם שזה נכנס לאוטו וזה לא נכנס, והתקבצו כמה אנשים מכמה מקומות כדי ליפול מהגשר.

היה כמה פעמים שאווירון נפל, והיה שם אדם ממקום זה ואחד ממקום אחר, ואחד אחר כבר לא רצו לקבלו לטיסה, והוא התחנן שיקבלוהו ולא רצו. היו שני סיפורים עם אנשים שהתחננו שיקבלו אותם ואמרו שלא רוצים. אדם אם רוצה לראות השגחה יכול לראות, אבל לא רוצה.

הרב הוטנר היה באווירון שהערבים תפסו והיה מאוד מר, ואחר כך ההוא מעבר ל'ירדן' הסתכסך איתם והרג את כולם וכך הוא ניצל, כזו השגחה.

שלטונו של רבנו על גופו

לרבנו הייתה מודעות מוחלטת למצב שלו, והוא שקל בכובד ראש את כל הפרטים טרם שקיבל את ההחלטות לגבי מצבו הבריאותי.

בראש השנה, שנתיים או שלוש לפני שנסתלק, כשכרע ב'כורעים' הוא התעלף. מיד לאחר מכן קם ואמר: 'כנראה אסור לי לעשות את זה'. הוא שלט על גופו וידע בדיוק מהו גבול היכולת שלו. פעמים רבות היה אומר: 'זה אפשר לעשות, והדבר השני - לא'.

הכול היה קשור לדבקות שלו ברבנו של עולם, הוא חי כל הזמן במחשבה של מה עכשיו הריבונו של עולם רוצה ממני, כך או אחרת? עצם הקיום שלו היה נס בתוך נס.

בשנים האחרונות הוא ראה עשר אחוז בעין אחת, ובעין השנייה הוא לא ראה כלל. ביקרתי איתו פעם אצל רופא עיניים, הוא נתן לו ש"ס טלמן קטן כדי לבחון אם הוא רואה, ורבנו קרא בשטף. הרופא הביע את התפעלותו, אך אני אמרתי לרופא שייתן לו ספר אחר, כי בגמרא הוא יודע בעל פה את צורת הדף. הרופא נתן לו ספר אחר ומיד ראה שקשה לו לראות.